

ԱՆՀՅԱՅԱԾՈՂ ԴԷՄՐՔՈՐ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՄՍ. ՄԵԼԻԲ-ՅԱՆԳԵԱՆ

Ոչ էս է Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը: Իր անձը այլեւս Հայաստան-եայց Եկեղեցւոյ պատմութեան՝ իսկ գործը՝ մեր մատենագրութեան կը պատկանի:

Մեր երախտի՛քը իրեն, անտարակոյս: Այս ժողովուրդի ընտրելագոյն ոյժերը իրենց կեանքն ու գործն են խառնած արիւնոտ ու մոռյլ գոյն տարագրութեան որ Հայոց Պատմութիւն անունը ունի: Հոգեւորականը, իշխանը, սուրբը և հերոսը հաւաստարար պնդած են այդ ռազմադաշտին մէջ — մի՛ մոռնաք թէ հայտու կեանքը, ըլլալ անիկա իշխան կամ միջակորեար ծանր պայքարներու կրկէս մըն է եղած ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր, — և անկէ առած իրենց փառապսալը: Այս ընտրեալ-ներու թափօրին կը պատկանի՝ Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը, կը խորհիմ թէ՛ այո՛: Իր կեանքն ու գործը մեր օրերու պատմութեան իրադարձութեանց ընդ-մէջէն, ունի արտառուչ և պայծառ վկայութիւններ, վկայաբանութեան մը չափ յուզիչ: Ազգին խորագոյն բեկումները, որոնք մեր պատմութեան վերջին կիսադարը կը կազմեն, չխնայուեցան իրեն: Անիկա ևս նման մեր օրերու նոր Ղանդանբու իր մորթին վրայ զգաց ու ճանչցաւ մարդերը զգեանելու չափ ամենածանր տռաջներ: Պատմութիւնը, ջարգ՝ կոտորակումն ու ողբերգութիւնը իր ժողովուրդին, և ինք նման իր մեծ կարգակիցներուն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աղի առանց պետեւուն ապրեցաւ իր բաժին գոծիսքը. նման անոնց՝ քայեց մահուան յանգիստ քաղցր ու խաղաղ, թշնամիին սուրին յանձնելու չափ իր գլուխը: Հոգեկան այս կեցուածքին և մեր ժողովուրդին բերած իր անձնուէր ու թանկագին ծառայութիւններու համար ան կը մտնէ փաղանգին մէջ այն մեծ երախտաւորեալներուն որոնք ամէն շրջանի և ժամանակի փառքն են կազմած մեր Ազգին ու Եկեղեցիին:

Ո՞ր գիտած է իրեն իր ցաւերուն բեռ-

ներովը ու չէ գտած կարելի ամօքը իր-մէն. ո՞ր չէ փաթթուած իր քղամիթի լաշի փէշերուն և չէ հանդիպած իր կարեկից և լաշի սրտին: հայու քարախուէն հոգիին: Յիրաւի Մելիք-Թանգեան Սրբազանը մեր տոհմիկ եկեղեցականներուն իր սրտով փրկարար դուռն է եղած՝ ինչպէս կ'ըսեն հիները, ճակատագրէն զարնուած հայ բեկորներուն:

Զկայ հայ մը Ատրպատականի մեր հոծ զանգուածէն որ հանդիպած ըլլալ անոր հայրական քաղցր նայուածքին, որուն ճնշուած ուսերուն հանգչած ըլլալ իր սփոփարար աջը: Անիկա պետ մը, հայր մը և բարեկամ մը եղաւ հաւասարապէս բուրիին, և անտարակոյս, ասոր շնորհիւ շաւհեցաւ այն մեծ ժողովրդակամութիւնը (Ս. Աթոռոյս Ամեն. Ս. Պատրիարքը ի լուր անոր մահուան գոժին, երկիցս իր Ս. Եջմիածին ուղեւորութեան տեսած, վայելած և գնահատած ըլլալով զինքը կը հեռագրէր սկողքանք դառնաղէտ մահը . . . որ իր կեանքի ընթացքին եղաւ հաւատարիմ ծառան իր Տիրոջ և Եկեղեցիին: Դաջ հովիւը իր ժողովուրդին և սիրահարը իրանին: Ահա թանկագին ականատեսի վկայութիւն մը՝ որ աւելի քան իրական գրուած մըն է) որ զինք շարքին կը զնէ Աշտարակեցիներու, Խրիմեաններու և Վարժապետեաններու:

Ներսէս Արքեպոս. Մելիք-Թանգեանը չեղաւ մեր օրերու վանքերէն ներս ինքզինքը կազմակերպած տիպարներէն, նման Ալիշանի, Այալնեանի, որոշ չափով մը Եգիշէ Դուրեանի, Դարեգին Յովսէփեանի և ուրիշներու: Անիկա հասարակական գործիչ մը եղաւ ամէն բանէ առաջ, և իբր այդ կը մնայ ամբողջներու յիշողութեան մէջ և մեր ժողովուրդի դատաստանին առջև: Հակառակ ասոր ռախայի՛, Մելիք-Թանգեանը բերած է իր կարեւոր նպատար մեր մշակութիւն, իր պաշտօնին և հանգաւմանքին բերումովը անշուշտ:

ԺԹ. դարու մեր գրչի և մտքի աշխատաւորներու փաղանգին մեծամասնութիւնը նախընտրաբար կուգան մեր հոգեւորական դասէն: Ութսուական թուականներուն, երբ Մելիք-Թանգեան պատանիին կը բացուէին գիտակցութեան անդրանիկ ակունքները, պատմագիտութեան և բանասիրական աշխատանքներու ասորո՞ժան

ու գրգռող, միակ կարգախոսն է արեմտա-
եան յառաջանայեաց ժողովուրդներու բա-
լոր խառնակութեան հիւստի ընել ոչ
միայն մեզնեղ ազգերու՝ անոնց անցեալի
փոշինքէն, անգամ մը եւս կեանքի կոշեղով
զանոնք, այլ նաեւ գիւտը ընել անոնց ա-
րէնքներուն, աւանգուծիւններուն, կոյնք-
ներուն, մէկ խօսքով այն տղիին որ անց-
եալին է եղած և որ կրնայ նոյն չափով
պատկանիլ ներկային Մեծիք-Յանգեանը
ըստ բնական է պիտի բաժնէր հասարա-
կաց այդ խորթակները և մտքի խռովը-
ները։ Արդար ըլլալու համար սակայն, և
Մեծիք-Յանգեանի անձին ու գործին զէմ
հիշող կերպով կարենալ կենալու պարտինք
ըսել թէ անիկա անցեալի և աւերակներու
սրբազան տաճարն աւելի՛ իրեն իբր ներ-
շնչարան պիտի նախորդէր մեր կենդանի
ժողովուրդը և իր գալիք գարեքը և այդ
խտելալին պիտի նուիրէր իր լաւագոյն տա-
րիները։

Կեանքը.— Մեծիք-Յանգեանը կը սերի
աշխուսպետական գերդաստանէ մը, իր
սոսմին իշխան-մեծիքները վաւարական
վկայութեանց համաձայն, եղած են բարձ-
րակասակ եւ քաջակողով լեռնականներ,
որոնք, իրենց խոնհմ և ժողովրդասէր գոր-
ծունէութեան շնորհիւ մեծ ազգայնութեան
և համբաւի են տիրացած, Սիւնեաց աշ-
խարհին մէջ, որ իրենց սոսմին վերջին
բնակավայրը եղաւ։

Իր նախնիքները եկած են Անիէն և
բնակած՝ երկար ատեն, իշխածնի գա-
ւառի Մահրիաք գիւղը։ Սակայն տեղական
պայմանները իրենց և իշխանութեան միջև
ծագող անհամաձայնութիւնները վերջ ի
վերջոյ պիտի հարկադրէին որ Մեծիք-
Յանգեանները դադրէին Չանգեզուր իբրեւ
վերջնական բնակավայր ունենալու համար
Սիւնեաց գաւառի Բոնալոք գիւղը որ այ-
նուհետեւ, կը գտնար գերդաստանին պա-
պեական և հայրենի բնակավայրը, որ
մինչև այսօր տակաւին կ'ապրին այդ մեծ
և հին սոսմին շառուիղները։ Այդ գիւղին
մէջ 1866ին, աշխարհ կուգար Նիկողայոսը
(աւագանի անունը հանգուցեալ Տ. Ներսէս
Արքեպոս Մեծիք-Յանգեանի)։ Եթէ հիշող
է այն տեսութիւնը թէ բնակավայրին հան-
գումանքները իրենց ճակատագրական դերը
ունին ինչպէս ժողովուրդներու ախպէս ալ
տնհատներու կազմաւորման և նկարագրին

մէջ, Սիւնեաց լեռնաշխարհի անդնդախոր
և ծաղկազարդ կոփոսները, վեհաշուի և
բարձրակատար լեռները, լայնատարած ան-
տառները, զահալէժ և փրփրաղէզ գե-
տակները, զուլալ աղբիւրները և անոնց
կուշտին ապրող բաց սիրտ և քաջ լեռնա-
կանները, իրենց ազդեցութիւնն ու կնիքը
պէտք է դրոշմած ըլլան Նիկողայոսու ա-
նուկին ու պատանինի հոգիին վրայ — ա-
ռոյգ մարմին, լայն սրտով, վեհ հոգի, տո-
կուն կամք, պարզ, ուրախ և համարձակ
բնաւորութիւն, որոնք Մեծիք-Յանգեանի
նկարագրին ցայտուն գիծերը կազմեցին —
բարիքներ պէտք է նկատուին իր միշտ-
վայրին բերումներուն։

Տաս տարեկանին՝ իր հայրը Պետրոս
Բէկ, կը գնէ զինքը գիւղի խալիֆայական
դպրոցը. տարի մը վերջ, Մեծիք-Յանգեանի
արդէն աւարտած իր նախնական ուսման
ընթացք, կը դրկուի իշխածին շարունակե-
լու համար իր դասումը Գեորգեան հոգեւոր
ճեմարանին մէջ, 1877ին, մեծագործ Գեորգ
կաթողիկոսի օրով։

Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանը կատա-
րած է նախախնամական դեր մը մեր մտաւ-
ւոր կեանքին մէջ, Կէս դար շարունակ
անիկա մեր հոգեւոր, գրական, հասարա-
կական ասպարէզներու համար պատրաս-
տեց երաժնի մտաւարականներու որոնք,
յետոյ, ոչ միայն մեր Զորթնքի սերունդ-
ները պիտի կազմէին այլ նաեւ պիտի փայ-
լէին օտար պետական զանազան ասպա-
րէզներու մէջ։ Իշխածնի շուրջէն տաք-
ցած այն մեծ կրթարանին մէջն էր որ պիտի
ընդունէր Մեծիք-Յանգեան իր անդրանիկ
կրթանքն ու տպաւորութիւնները բաժնե-
լու համար յետոյ ճակատագիրը ըսող ա-
նոնց որոնք այդ հաստատութիւնէն քախն
իրենց ցեղին և եկեղեցիին ծառայութեան
հրիտակը։ 1886ին, Մեծիք-Յանգեանը կ'ա-
ւարտէր ճեմարանի տասնամեայ լրիւ շնոր-
ջան ու կ'որոշէր նուիրուիլ ժողովրդային
ծառայութեան։

Ուսուցիչը.— Այն օրերուն երբ Մեծիք-
Յանգեանը կը վճէր նուիրել ինքզինքը
մեր ժողովուրդի մասնոր դաստիարակու-
թեան գործին, տաւառակակից ճարտա-
սարգութիւնը իրեն միակ նշանաբան բնա-
րած էր ժողովուրդով եւ ժողովուրդի հա-
մարձ ակաբունքը։

Հայ մամուլն ու գրականությունը, իրենց յառաջդիմութեան լաւագոյն շրջանները կը բուրբէին: Գրական և հասարակական գործիչները հայ ժողովուրդին միտքն ու հոգին լուսաւորելու և դարձնելու ազատարար աշխատանքին էին լծուել: Խ. Արզումանի, Մ. Նալպանտեանի, Խրիմեանի, Ս. Նազարեանի, Գ. Արծրունիի, Գամառ-Փաթրպայի, Գ. Օտեանի, Ն. Ռոստիսեանի, Մ. Պէշկիթաշլեանի, Ռաֆֆիի և ուրիշներու, յառաջահայեաց, ազատասաննչ և կըրթանուէր գաղափարները հրաշալի արդիւնքներ կ'արգաստէին, առակ ընծայելու հայ միտքը եւրոպական ժողովուրդներու համահաւասար նշանաւորներու:

Ազգին և եկեղեցիին ծառայելու պարտքն ու գիտակցութիւնը կը թեւաւորէր անձնիւր գաղափարական պատանին՝ տակաւին դըպրոցի սենյակն և գրասեղաններու բնիւն — Եպայմար լուսաւորելոյ ընդհանր խաւարելոց — այս խաւարելոյ կը բնորոշէր ու կը սահմանէր Խ. Հոյրիկի ժամանակակից հայ երիտասարդութեան դերը: Շատ քանակն է թէ Մելիք-Թանգեանի խառնուածք ու պատրաստութիւն ունեցողը ուրիշ բան չէր կրնար ընել և ըլլալ՝ բայց ի՞նչ նուիրել ինքզինքը ամբողջապէս նոյն այդ ժողովուրդի լուսաւորութեան և գաստիարակչական սրբազան գործին: Այս պայմաններու տակ է որ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեան 1886ին, իբրեւ ուսուցիչ պիտի ծառայէր նախ իր ծննդավայրի դպրոցին ուպա՝ Շուշիի և Պաքուի թեմական դպրոցներուն:

Թէ՛ իր դպրոցական շրջանին և թէ՛ ուսուցչական առարկէին մէջ ձեռած է արդարակրող և ըմբոստ ժամանակի բերում: Թէ՛ ոչ նկարագրի գիծ: Իրողութիւնը այն է որ անոնք իր ամբողջ կենսքին գըլխաւոր արտայայտութիւնները կազմեցին ընելու համար զինքը մեր յեղափոխական եկեղեցականներէն մին, որ զիրին չի հանդուրժիր աւանդութեան և օրէնքի սեղմ կապանքներու և նոր օրերու տեսիլքով լեցուած հանրութեան անմիջական պէտքն ու կարիքը ունի լինելու:

Ճամբաստելու եւ ժամանակ. — Առաջինը իրենց իբրեւ սկզբունք ունեցողները շատ քանակն է որ իրենց գործունէութեան մէջ ըլլան վերացական և քիչ մը օտարամ, իսկ երկրորդին հետեւողները ոտիպուած

ըլլան վճարելու խոշոր տուրք մը ժամանակին: Թող ներուի մեղ ըսել որ Մելիք-Թանգեանը եղաւ մին մեր ժողովուրդի և եկեղեցւոյ գործիչներէն որ ժամանակին վճարեց բարձրագոյն տուրք մը, անտեսելու չարհ հանգամանքներ, որոնք, նոյնքան նուիրական են և միայն ժամանակով չեն պայմանաւորուիր:

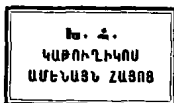
Ուսանող ի Պետպոլսկ. — Մելիք-Թանգեանը մեր մտաւոր ու ազգային պահանջներու դէմ ինքզինքը աւելի հանդերձուած կարենալ գգալու համար պէտք ունեցաւ բարձրագոյն կրթանքի — համալսարանական տնօրէնի մը մէջ ինքզինքը կազմապարելու համար — բարձրագոյն ուսման ծարաւը այդ-օրերուն ժամանակները կը կազմէր մեր բոլոր ուսումնասինչ երիտասարդութեան: Հոս ի պատիւ հայ ժողովուրդին պէտք է ըսել թէ այդ ձգտումը ժամանակակից դրդին մը չէր՝ այլ ի նուցանի կալը իբր մին Առաջաւոր արեւելքի քաղաքակիրթ ժողովուրդներէն, ունեցած է միշտ գունդեր այդ նպատակի ճամբուն վրայ:

Սահակ-Մեսրոպեան շրջանէն սկսեալ մինչև Արծաթի դարը և մեր Զարթոնքի շրջանը կանխող Ժ. Գարու սկզբնաւորութիւնը, մենք ունեցեր ենք արեւմտեան մշակութի բարիքէն օգտուելու ուղղներու փաղանգներ:

Արեւելահայոց մէջ այդ դպրոցուն ուսնոր կարելիութիւնները աւելի ուշագրաւ է: Տորպատ. Պետրոսեան, Պերլին և Լայփցիկ լիւսաւոր միտքի եկդրանները եղան արեւմտահայ ուսանողութեան: Մելիք-Թանգեանը մեկնաւորութեամբ՝ բարիբար համարուած մէկնեանի: 1897ին կը մեկնի Պետրոսեանի համալսարանը, բարձրագոյն ուսման իր փափաքին յաջորդ տարու համար: Կը հետեւի իրաւաբանութեան իրեն ուսումնասիրութեան նիւթ ընտրելով հայոց հին իրաւաւանքի մշակումը: 1900ին յաջողութեամբ կ'աւարտէ համալսարանի ընթացքը ու կը վերադառնայ էջմիածին, շարունակելու իր ազգային և հասարակական գործունէութիւնը:

Գրական գործունէութիւն. — Տակաւին Դարապաղի հայոց թեմական դպրոցի ուսուցիչ, Մելիք-Թանգեանը հրատարակած է «Աշխարհաբարի Գերականութեան» խաղ.

Կը հրօսարակենք երջանկայեացակ երիւ-
եան Հայրիկի ինքնագիր մէկ նամակը ուղ-
ղուած ճանգուցեալ Ռաբոլքին փառա Տա-
եանի: — Սոյն հետաքրքրական նամակը զը-
կուած է Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր,
հանգուցեալի պատուական բողոք Պր. Յա-
րութիւն Տաեանի կողմէ, Փարիզի Հայոց Ա-
կեպեցեղ Կրօնական Վարչութեան միջոցաւ՝
պահուելու Ս. Արքեպիս Զեռագրաց Մասե-
նադարանին մէջ:

Վսեմաշուք Պայազաս Յարութիւն Փաշա
Տաեանն Աստուածասէր իշխան սիրելի մեր

Երանի աւուրն որ բերան առ բերան կը
խօսեիմք, ես վարեցայ այս հեռաւոր աշխարհ,
այսինչ կենցաղի բարքաւոր կարող չեմք խօսիլ:
Այժմ սեպտեմբեր և պարտաւորուած եմ խնդիր
մի հանել Զեր վսեմութեան առաջ, այդ խնդիր
Սոյ կարողիկոսութեան ղեկավարն խնդիրն է:

Եռւշի 1893) որ, Ժամանակին շատ գործա-
ծական դարձաւ Կովկասահայ այդ շրջանի
գարդնեբու մէջ: Յօգուածաշարքերու ձեռն
տակ, Մշակոյ և Նոր-Դարս թերթերու
գաղափարական պայքարին մէջ, պահպա-
նողական և ազատական ուղղութեամբ,
Մեղիք-Թանգեանը լոյս ընծայեց Մշակ և
Նոր-Դար կուսակցութիւններ և մի քանի
խնդիրներ, (տպ. Մոսկուա 1898) անու-
նով գրքոյի մը, քաղաքական մտքերու
որոշ շաշափութեանով:

Սակայն Մեղիք-Թանգեանի գրական
գլուխ-գործոցը, իր զէլոյց եկեղեցական
իրաւունքը (տպ. 1903ին) մեծածաւալ երկ-
նատոր աշխատասիրութիւնն է, որ, իր տե-
սակի մէջ առաջինը կրնայ նկատուիլ:

Յաջորդ էջերով կ'ազդարարուանք այս
շատ կարեւոր աշխատութեան արժէքին
և անոր բերած ստատարին՝ մեր նման աշ-
խատասիրութիւններու կարգին մէջ:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)

Սորա համար ես Սրբազան Պատրիարքին մի վա-
նաւոր եւ մանրասպանուած նախկին գրեցի, զոր
անշուշտ պատենութիւն պիտի ունենայ կարգաւոր,
Կիլիկիոյ աշխարհին աղետալի նախկին
հասնում եմ ձեռքս, եւ կը յաւելուն յիմ վե-
րայ ցաւս ի վերայ ցաւոյ, ոչ միայն սովու եւ
հացի համար, այլ առաւել եւս անեւր անհոյս
մնալու համար: Թախամնելով կը քախամնեն
գիւս, որ ես միջնորդ լինիմ առ պատրիարքին
հայոց, որպէսզի անշապաղ փութա այդ խնդ-
րոյն վսեման օտը:

Ուստի հայոց վշակիր հայրապետ Զեղ դի-
մում է խորհրդարար. հաւասարով Զեր ինա-
սութեան եւ խոհական գործաւնութեան, եւ
անխուսափելի մի պարտք դնում եմ Զեր վե-
րայ, որ արիւնատ նախանձաւոր Սորս ոգով
եւ այդ խնդրոյն մի քաղի վսեման օտը: Ի-
րիկուան մեծօք, առաւօտ լուսնալուսն զնա՝
մեկը քո սիրած զրակից եկեղեցին կաց քո տ-
վորական տեղ որ շատ անգամ ես գիշ օտնեւ
եմ, աղօթեմ մշտնադուր, ինչ որ քեզ կը թե-
շարէ Ս. Հոգին: Այնուհետեւ պիտի կարգի գո-
թիլ զնա հայոց պատրիարքին կոչի խորհրդա-
կաններ:

Ես աղօթում եմ, որ Աստուած քեզ զօրա-
վիշ կը լինի եւ դու այս գործը յաջողութեան
կը կոսարես, նոյն Զեղ կը գրեմ ինչ որ գրեցի
Պատրիարք Սրբազանին, երբ կը սկստանայ շա-
ւազոյն ընտել՝ շուն ընտելիք, երբ այն եւս
կը ղեկարարանայ ընտելիք զայն, զոր մարդիկ
կը համարին այսինքն զվասն, բողոք Աստուծոյն
որ սիրէ զվասն ի շաւազոյն փոխել: Միայն թէ
մի հոգի նստուցի Սոյ Արքեպիս վերայ, որ-
պէսզի չանտեանայ այդ յիշողութեանց արժանի
արողը որոյ կեանք եւ գոյութիւն առելի է քան
զվեց հարիւր տալ:

Վասն Զեր եւ համայն գեղարարական
աղօթարար

ՀԱՅՈՑ ՎԵՏԱԿԻՐ ՀԱՅՐԻԿ

1899 Փետ. 12

Տիփլիս